

درآمدی به فلسفه دین

چاد مایستر

ترجمه

سید محمد یوسف ثانی

فرهنگ‌نشر نو

با همکاری نشر آسیم

تهران - ۱۳۹۵

درآمدی به فلسفه دین

ترجمه

سیدمحمد یوسف ثانی

Introducing Philosophy of Religion

Chad Meister

Routledge, London, 2009

از

فرهنگ نشر نو

تهران، خیابان میرعماد، خیابان سیزدهم، شماره سیزده

تلفن ۸۸۷۴۰۹۹۱

۱۳۹۵ خورشیدی

۲۲۰۰

محمد جهانی مقدم

طرح یونفرم جلد

چاپ و صحافی

بهمن سراج

ناظر چاپ

میثم محمدامینی

با سپاس از

همه حقوق محفوظ است.

فهرست کتابخانه ملی

سرشناسه

مایستر، چاد وی، ۱۹۶۵ - Meister, Chad V. م.

عنوان و نام پدیدآور درآمدی به فلسفه دین/ چاد مایستر؛ ترجمه سیدمحمد یوسف ثانی.

مشخصات نشر

تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری

۴۴۸ ص.

شابک

۹۷۸-۶۰۰-۷۴۳۹-۴۷۰۰

وضعیت فهرست نویسی

فیپا

موضوع

دین -- فلسفه -- الهیات فلسفی

شناسه افزوده

یوسف ثانی، سیدمحمد، ۱۳۷۰ - مترجم

رده بندی کنگره

۱۳۹۴ ۱۲۵۴/م/BL۵۱

رده بندی دیویی

۲۱۰

شماره کتابشناسی ملی

۳۹۳۵۲۰۴

مرکز پخش

آسیم

تلفن و دورنگار

۸۸۷۴۰۹۹۲-۵

قیمت

۳۶۰۰۰ تومان

فهرست

درباره نویسنده	[۱۱]
مقدمه مترجم	[۱۳]
پیشگفتار	[۱۷]
مقدمه	[۱۹]
دامنه و ساختار کتاب	[۲۱]
جنبه‌های آموزشی و منابع برای بررسی‌های بیشتر	[۲۳]
فصل ۱: دین و فلسفه دین	[۲۵]
دین و ادیان جهانی	[۲۷]
فلسفه و فلسفه دین	[۳۱]
سرگذشت فلسفه دین	[۳۳]
باورها و اعمال دینی	[۳۹]
خلاصه مطالب فصل	[۴۶]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۴۷]
برای مطالعه بیشتر	[۴۸]
وبسایت‌ها	[۵۰]
فصل ۲: تنوع ادیان و کثرت‌گرایی	[۵۱]
تنوع ادیان	[۵۳]
شمول‌گرایی و انحصارگرایی دینی	[۵۷]
کثرت‌گرایی دینی	[۶۴]
نسبی‌گرایی دینی	[۷۱]
ارزیابی نظام‌های دینی	[۷۵]
تساهل دینی	[۷۹]
خلاصه مطالب فصل	[۸۳]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۸۴]

برای مطالعهٔ بیشتر	[۸۵]
وبسایت‌ها	[۸۷]
فصل ۳: ادراکات از واقعیت غایی	[۸۹]
واقعیت غایی: مطلق و پوچ	[۹۲]
واقعیت غایی: خدایی شخص‌وار	[۹۹]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۱۱۵]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۱۱۶]
برای مطالعهٔ بیشتر	[۱۱۷]
وبسایت‌ها	[۱۲۰]
فصل ۴: براهین کیهان‌شناختی اثبات وجود خداوند	[۱۲۱]
برهان امکان [و وجوب]]	[۱۲۴]
برهان دلیل کافی	[۱۳۴]
برهان کلام	[۱۴۰]
برهان کیهان‌شناختی در دفاع از الحاد	[۱۵۳]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۱۵۹]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۱۶۰]
برای مطالعهٔ بیشتر	[۱۶۱]
وبسایت‌ها	[۱۶۳]
فصل ۵: براهین غایت‌شناختی اثبات وجود خداوند	[۱۶۵]
برهان نظم پیلی	[۱۶۸]
برهان تنظیم دقیق	[۱۷۵]
برهان طراحی هوشمندانه	[۱۸۱]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۱۹۱]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۱۹۲]
برای مطالعهٔ بیشتر	[۱۹۴]
وبسایت‌ها	[۱۹۶]
فصل ۶: براهین هستی‌شناختی اثبات وجود خداوند	[۱۹۷]
برهان هستی‌شناختی آنسلم	[۲۰۰]
برهان هستی‌شناختی موجهاتی پلنتینگا	[۲۰۹]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۲۱۷]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۲۱۹]

برای مطالعهٔ بیشتر	[۲۲۰]
وبسایت‌ها	[۲۲۲]
فصل ۷: مسئله‌های شرّ	[۲۲۳]
طرح مسئله	[۲۲۵]
مسئله‌های نظری شرّ	[۲۳۰]
مسئله اگزیستانسی شرّ	[۲۴۲]
سه دادباوری	[۲۴۴]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۲۵۳]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۲۵۴]
برای مطالعهٔ بیشتر	[۲۵۵]
وبسایت‌ها	[۲۵۷]
فصل ۸: علم، ایمان، و عقل	[۲۵۹]
علم و دین	[۲۶۲]
باور دینی و توجیه	[۲۷۰]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۲۸۹]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۲۹۱]
برای مطالعهٔ بیشتر	[۲۹۲]
وبسایت‌ها	[۲۹۵]
فصل ۹: تجربهٔ دینی	[۲۹۷]
سرشت و تنوع تجربهٔ دینی	[۲۹۹]
تجربهٔ دینی و توجیه	[۳۰۹]
چالش‌های موجود بر سر راه فرض تجربهٔ دینی به‌عنوان توجیهی برای باورهای دینی	[۳۱۵]
تبیین‌های علمی تجربه دینی	[۳۱۹]
خلاصهٔ مطالب فصل	[۳۲۳]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۳۲۴]
برای مطالعهٔ بیشتر	[۳۲۵]
وبسایت‌ها	[۳۲۹]
فصل ۱۰: نفس، مرگ، و جهان پس از مرگ	[۳۳۱]
مفهوم نفس	[۳۳۴]
تناسخ و کرمه	[۳۴۴]

استدلال‌هایی در دفاع از جاودانگی نفس	[۳۴۸]
استدلال‌هایی در رد جاودانگی نفس	[۳۵۳]
خلاصه مطالب فصل	[۳۵۸]
پرسش‌هایی برای بحث و مرور	[۳۵۹]
برای مطالعه بیشتر	[۳۶۰]
وبسایت‌ها	[۳۶۳]
واژه‌نامه	[۳۶۵]
یادداشت‌ها	[۳۷۵]
نام‌نامه	[۴۳۱]

درباره نویسنده

چاد مایستر ابتدا در رشته مهندسی رباتیک تحصیل کرد، اما پس از آن به فلسفه روی آورد و درجه کارشناسی ارشد خود را در اندیشه مسیحی و فلسفه دین از دانشگاه بین‌المللی ترینیتی و دکتری فلسفه را از دانشگاه مارکت گرفت. علاقه پژوهشی او فلسفه دین و خصوصاً تنوع دینی و الهیات طبیعی و الهیات فلسفی است.

مایستر، به همراه پاول موزر، مجموعه تازه منتشر شده انتشارات دانشگاه کیمبریج، با عنوان مطالعات کیمبریج درباره دین، فلسفه و جامعه، را ویراستاری کرده است. علاوه بر آن، در کنار چارلز تالیافرو، ویراستار مجموعه‌ای شش جلدی است با موضوع تاریخ شرّ که در آستانه انتشار قرار دارد. مایستر اکنون استاد کالج بتل است و پیش از آن در دانشگاه مارکت و دانشگاه بین‌المللی ترینیتی فلسفه تدریس کرده است. آثار او شامل ویراستاری چندین مجموعه مقاله، نگارش مدخل برای دایرةالمعارف‌ها و تألیف‌هایی است که از میان آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد:

– الهیات فلسفی معاصر (تألیف، به همراه چارلز تالیافرو)

– فلسفه دین

– درآمدی تاریخی به تفکر مسیحی (تألیف، به همراه جیمز استامپ)

– فلسفه دین: مسائل سنتی و مسائل معاصر (ویراستاری مقالات، به

همراه پاول کوپان)

مقدمه مترجم

فلسفه دین یک کتاب درسی مقدماتی در این رشته است. توضیحات مفصل درباره این موضوع و رشته و روش آن در متن کتاب و پیش‌گفتار به کفایت بیان شده‌اند. ویژگی اصلی این کتاب، در کنار سادگی و روانی متن و منابع مفید معرفی شده در آن، معرفی و بحث درباره موضوعات نسبتاً به‌روز در فلسفه دین است.

این کتاب می‌تواند منبع درس اختیاری فلسفه دین در دوره کارشناسی فلسفه باشد. علاوه بر آن، دانشجویان فلسفه، فلسفه دین، الهیات، و همچنین طلاب و دیگر علاقه‌مندان به این رشته نیز می‌توانند از آن استفاده کنند.

درک متن کتاب چندان نیازمند آشنایی قبلی با موضوع نیست؛ زیرا کتاب با این هدف نگاشته شده که خوانندگان حداقل آشنایی لازم را با برخی موضوعات مطرح در گفتمان بین‌المللی این حوزه به‌دست آورند و پس از آن با مراجعه به متون پیشرفته‌تر بتوانند درکی عمیق‌تر از مسائل مورد علاقه خود کسب کنند.

مسائل فلسفی بسیاری در ارتباط با دین وجود دارد که فیلسوفان و جامعه ما به حل آن‌ها بیش‌تر از دیگران علاقه‌مند بوده‌اند، اما به گمان من، ورود به عرصه گفت‌وگوی انتقادی با جامعه جهانی فیلسوفان دین به ما کمک می‌کند که برای مسائل بومی خود، که مختص ما و سرزمین ما و سنت‌های

دینی موجود در آن است، راه‌حلهایی بیابیم، یا حداقل افق‌های جدیدی را نسبت به این مسائل پیش‌روی خود ببینیم. امیدوارم ترجمه این کتاب گامی هر چند کوچک در راستای تحقق این امر بوده باشد.

لازم می‌دانم به این نکته اشاره کنم که در ترجمه برخی اصطلاحات مربوط به دین‌شناسی از ترجمه ارزشمند کتاب فرهنگ ادیان جهان (انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۶) که آقای ع. پاشایی سرپرستی ترجمه آن را به عهده داشته‌اند، استفاده کرده‌ام. همچنین، عبارت‌های درون تک‌قلاب ([]) از نویسنده، و عبارت‌های درون دو‌قلاب ([[]]) از مترجم است. پاورقی‌ها نیز تماماً افزوده مترجم است.

سپاسگزاری

در طول ترجمه و ویرایش متن فارسی، از راهنمایی و کمک برخی استادان و معلمانم سود برده‌ام که بجاست از آنان قدردانی کنم:

نخست دکتر سیدمحمود یوسف‌ثانی، پدر و قدیمی‌ترین استاد فلسفه‌ام؛ آنچه امروز از فلسفه و شاید حتی اندیشیدن می‌دانم، مستقیم و غیرمستقیم یا از خود او آموخته‌ام یا از استادانی که به‌اشارت او در محضر درسشان حاضر شده‌ام. ایشان در فرآیند ترجمه این کتاب نیز از کمک به من دریغ نکردند و علاوه بر پاسخ به پرسش‌های گاه و بی‌گاه من، متن پیش‌نویس ترجمه را نیز از نظر گذراندند و برای بهبود کار پیشنهادهای ارزنده‌ای دادند.

دکتر حسین معصومی همدانی که با فروتنی بخشی از وقت خود را به من دادند و بخش‌هایی از این ترجمه را از نظر گذراندند و برخی اشتباهات مرا تذکر دادند. بنا به توصیه ایشان بود که ناشری معتبر چاپ کتاب را پذیرفت و از این جهت نیز مرهون ایشان هستم.

دکتر میثم محمدامینی، ویراستار دقیق و دانشمند کتاب، که دقت و زحمت ایشان در ویراستاری درس‌های بسیاری به من آموخت و کیفیت ترجمه کتاب را بسیار بالا برد.

دکتر محمد نوری زنوز، استادم در گروه گرانش و کیهان‌شناسی دانشکده فیزیک دانشگاه تهران، که توصیه‌های ایشان مرا در بهبود ترجمه برخی بخش‌های مرتبط با کیهان‌شناسی یاری کرد.

همچنین از آقای امیرحسین مهدی‌زاده، مدیر طرح و تولید نشر نو، تشکر می‌کنم که با علاقه و تعهد زحمت آماده‌سازی شکلی و محتوایی کتاب را متقبل شدند.

و در پایان، از همسر فاطمه متشکرم که بدون حمایت و پشتیبانی او ترجمه این کتاب به سرانجام نمی‌رسید.

بدیهی است که مسئولیت هرگونه لغزش و اشتباه احتمالی در ترجمه این کتاب تنها بر عهده شخص مترجم است.

سیدمحمد یوسف‌ثانی

پیش‌گفتار

این کتاب محصول بیش از دو دهه تأملات فلسفی شخصی من در باب اندیشه‌های دینی است. باید بگویم که هدفم از نگارش کتاب ارائه پاسخی نهایی به پرسش‌های مختلف موجود در قلمرو پنهان فلسفه دین نبوده، بلکه بنا داشتم این کتاب مسائل و مناقشات اصلی این رشته جذاب و پربار را معرفی و اشتیاقی برای تفکر و مطالعه بیشتر درباره آن‌ها ایجاد کند. فکر نمی‌کنم سؤالاتی مهم‌تر از پرسش درباره خدا یا واقعیت غایی (Ultimate Reality)، ایمان و عقل، نفس انسانی و جهان پس از مرگ وجود داشته باشد، و این‌که چگونه باید درباره این مسائل تفکر کنیم و ارتباط این مفاهیم در یک جهان‌بینی را با مفاهیم [[متناظر آن]] در جهان‌بینی‌های دیگر دریابیم. به گمان من، اگر این کتاب بتواند اشتیاقی هرچند اندک درباره این مسائل در خواننده برانگیزد، موفق بوده است.

هنگام تفکر و تجدیدنظر درباره بسیاری از مسائل فلسفه دین و همچنین تدوین این کتاب، از گفت‌وگو با برخی از دوستان و همکاران و دانشجویانم سود جست‌ام. قدردانی ویژه می‌کنم از پاملا سو اندرسن، پیتر بیرن، پاول کوپان، وین کوردوان، ویلیام لین کریگ، دیوید کرامر، تیموتی اردل، کریستین میهوت، پاول موزر، کاترین راجرز، آستین شرتز، جیمز استامپ،

چارلز تالیافرو، و کیت وارد. از هر یک از آنان به انحاء مختلف چیزهای بسیاری آموخته‌ام و آثار و حکمت و بینش‌شان را ارج می‌گذارم. همسر، تامی، از سر لطف، علاوه بر مطالعه هر یک از فصل‌های کتاب، دیدگاه شخصی خود را نیز درباره موضوع و شکل و ساختار کتاب بیان کرد؛ حکمت عملی و خلاقیت او هم‌چنان مایه شگفتی من است. از امی گرانت برای ویرایش بسیار خویش و همچنین از لزلی ریدل، ناشری با سابقه و درجه یک، برای راهنمایی‌های حرفه‌ای و فراستش، بسیار سپاسگزارم. این کتاب را به دانشجویانم تقدیم می‌کنم که همیشه مرا به چالش کشیده‌اند و الهام‌بخش من بوده‌اند.

ج. ۴.

کالج بتل

ایالات متحده

مقدمه

رشته فلسفه دین در دهه‌های اخیر به شکوفایی رسیده است و اکنون در بسیاری از کشورها با متفکرانی تراز اول و خلاق، که بسیاری از آنان رهبران فکری شاخه‌های دیگر فلسفه نیز هستند، رو به پیشرفت دارد. متفکرانی که بسیاری از آن‌ها مهارت فلسفی خود را به کار می‌گیرند تا در برخی موضوعات مرتبط با دین به کاوش عقلانی بپردازند. شمار کسانی که در فلسفه دین پژوهش می‌کنند نیز بسیار است و در میان آنان محققانی با گرایش‌های متنوع در فلسفه تحلیلی و قاره‌ای، فمینیست‌ها و اخلاق‌گرایان، و متفکران شرقی و غربی به چشم می‌خورند. با توجه به گستردگی این رشته، موضوعات مختلفی را می‌شد در این کتاب گنجانند و آن‌ها را با رویکردهای مختلفی نوشت. هدف من از نگارش کتاب به دست دادن متنی درسی درباره مسائلی اصلی بوده است که در کتب فلسفه دین درباره آن‌ها بحث و در واحدهای دانشگاهی این رشته به آن‌ها پرداخته می‌شود، اما علاوه بر این کوشیده‌ام در این کتاب به برخی از مسائل فرعی در فلسفه دین نیز اشاره کنم که در حال پیشرفت‌اند و به زودی از موضوعات مورد توجه این رشته خواهند شد. تلاشم بر این بوده است که سبک و شیوه نگارش کتاب، به نحوی باشد که آن را برای دانشجویان دوره کارشناسی فلسفه دین آسان‌یاب و جذاب کند

و در همان حال، شایسته مطالعه دانشجویان کارشناسی ارشد و علاقه‌مندان این رشته نیز باشد. تلاش کرده‌ام تا حد امکان از به‌کاربردن غیرضروری اصطلاحات فنی خودداری کنم و همچنین اصطلاحات و اندیشه‌هایی را که ممکن است برای اکثر دانشجویان کارشناسی نامأنوس باشد تعریف کنم و درباره‌شان توضیح دهم. اگرچه دیگر امروزه تقسیم‌بندی سنتی «تحلیلی / قاره‌ای»، آن‌قدرها که برخی می‌پندارند، قاطع نیست، با این حال رویکردی که در این کتاب برگزیده‌ام عموماً از سبک و روش سنت تحلیلی پیروی می‌کند. رویکردی که شامل ارائه مواضع است و براهین صوری در دفاع از آن مواضع، و اعتراض‌ها یا ردیه‌هایی بر آن براهین (و گاه ردیه‌هایی بر آن ردیه‌ها)، بعضاً بدون در نظر گرفتن تاریخ، سیاق یا محیط فرهنگی آن مواضع. البته این روش انتقادی همیشه امکان‌پذیر یا سودمند نبوده است؛ زیرا برخی از موضوعات هم‌چنان خود را به‌تمامی تسلیم سبک و صورت استدلالی تحلیلی نمی‌کنند.

قطعاً ارزشمند است که مؤلف چنین کتابی دیدگاه‌ها و استدلال‌ها و نتیجه‌گیری‌های شخصی خود را درباره موضوع مناقشه‌انگیزی چون فلسفه دین در کتاب بیان کند، با این حال قصد من این بود که کتاب چنین نباشد. در مقابل، کوشیده‌ام بی‌موضع باشم، دست‌کم به قدری که در کتابی با سرفصل‌هایی چنین هیجان‌انگیز و جدلی مقدور است. سعی کرده‌ام از طرح دیدگاه‌ها و نتیجه‌گیری‌های خود درباره مسائل پرهیزم و به‌جای آن، مواضع اصلی موجود در باب موضوع اساسی فلسفه دین، استدلال‌های مدافع این مواضع، و ردیه‌های واردشده بر استدلال‌ها را تا حد ممکن دقیق و واضح بیان کنم. البته حتی نحوه انتخاب سرفصل‌ها و استدلال‌ها و ردیه‌ها تا حدی نشان‌دهنده گرایش‌ها و تمایلات شخص من درباره برخی موضوعات خواهند بود، اما نیت من این بوده است که درباره آن‌ها نیز بی‌طرف و منصف باشم.

دامنه و ساختار کتاب

در غرب عمده آثار فلسفی مرتبط با دین تا پیش از سال‌های اخیر اساساً به سنت‌های الهی یهودیت و مسیحیت و اسلام معطوف بوده‌اند. در نتیجه این امر، تنوع تفکر دینی موجود در سنت‌های دینی دیگر تقریباً به کلی نادیده گرفته می‌شد. با این حال، ضمن حضور روزافزون ادیان غیرالهی شرقی در غرب و آگاهی از این سنت‌ها، اهمیت ورود آن‌ها به گفتمان فلسفی نیز رو به افزایش است. من نیز در این کتاب تلاش کرده‌ام همین کار را انجام دهم. سعی‌ام بر این بوده تا در کنار طرح بسیاری از سرفصل‌های سنتی مرتبط با ادیان الهی، دیدگاهی میان‌فرهنگی داشته باشم و برخی رویکردهای غیرالهی را نیز در کتاب جای دهم.

فصل ۱ با بررسی معنای عبارات فلسفه و فلسفه دین آغاز می‌شود و به این پرسش مهم می‌پردازد که باورها و اعمال دینی درباره چه هستند. همچنین در این فصل جدول سیر تاریخی درازمدت فلسفه دین نیز آمده است. فصل ۲ این بررسی را با کنکاش در پدیده رو به رشد تنوع دینی ادامه می‌دهد و به‌طور خاص، بر پنج دین بزرگ جهانی متمرکز است: ادیان هندویی، بودایی، یهودیت، مسیحیت، اسلام. هر یک از این ادیان درباره مسائل بنیادین، از قبیل معنای رستگاری یا نجات و ذات واقعیت غایی، مدعاهایی دارند. به‌علاوه، هر یک از این ادیان جهانی و نیز فیلسوفان مهم تاریخ آن‌ها، یا تصریح می‌کنند یا باور دارند که مدعاهای اصلی آنان صادق است. از آنجا که برخی از این مدعاها با یکدیگر در تعارض‌اند، سؤال بعدی که بررسی شده این است که از نظر فلسفی باید چه رویکردی را در قبال این تعارض‌ها اتخاذ کرد. این فصل همچنین به امر ارزیابی نظام‌های دینی، معیارهای ممکن برای انجام این ارزیابی‌ها، و لزوم تساهل دینی می‌پردازد.

فیلسوفان دین درباره مفاهیم دینی مختلفی تفکر می‌کنند، اما احتمالاً به هیچ‌یک از این مفاهیم به‌اندازه مفهوم خدا یا واقعیت توجه نکرده‌اند؛ بنابراین بررسی سرفصل‌های اصلی در بحث ذات و وجود خداوند اهمیت بالایی دارد. فصل سوم دو راه منحصربه‌فرد برای تصور خدا یا واقعیت غایی را بررسی می‌کند:

(۱) به‌منزله‌حالتی مطلق از بودن (تصور موجود در برخی مکاتب دین بودایی و دین هندویی)

(۲) خدایی شخص‌وار (personal God)، چنان‌که در سه سنت بزرگ الهی معرفی شده است.

یکی از بحث‌های مهم درباره مفهوم خداوند در سال‌های اخیر این است که آیا صفاتی که به‌طور سنتی به خدا نسبت داده می‌شوند منطقی‌سازگار و منسجم‌اند یا خیر؛ بنابراین بخشی از فصل نیز به این بحث اختصاص داده شده است.

فیلسوفان دین علاوه بر علاقه به بررسی مفهوم خداوند مشتاق‌اند بدانند که آیا چنین مفهومی واقعیت نیز دارد و آیا خدایی وجود دارد یا خیر. در فصل‌های ۴ و ۵ و ۶، سه نوع عمده از براهین اثبات وجود خدا بررسی می‌شود: براهین کیهان‌شناختی، غایت‌شناختی، و هستی‌شناختی. با این‌که هر یک از این براهین عمری دراز دارند، به‌هیچ‌روی منسوخ نیستند و هر یک از آن‌ها موضوع بحث‌ها و نوآوری‌های بسیاری در دهه‌های اخیر بوده‌اند. و البته همان‌طور که برهان‌های فلسفی برای اثبات خدا وجود دارد، چالش‌های فلسفی نیز سر راه باور به خدا وجود دارد. فصل ۷ به یکی از این چالش‌ها می‌پردازد: مسئله‌های شر.

دین نوعاً حوزه‌ای نیست که از دیگر وجوه جامعه و فرهنگ به‌تمامی مجزا باشد و تقریباً همه جنبه‌های زندگی انسان را در بر می‌گیرد، یا به‌گفته برخی «آلوده» می‌کند. یکی از این حوزه‌ها علم تجربی است؛ به‌طوری‌که تا قرن‌ها علم و دین رابطه‌ی غامضی با یکدیگر داشته‌اند. در برخی مواقع رقیب

یکدیگر بوده و در مواردی نیز از یکدیگر حمایت کرده‌اند. فصل ۸ چندین مورد از گزینه‌های اساسی پیش رو برای فهم رابطه میان دین و علم را بررسی می‌کند. به نظر می‌رسد این رابطه به هر صورتی که باشد، علم و دین هر یک در زندگی و تفکر ما نقشی منحصربه‌فرد ایفا می‌کند. همچنین مشخص است که فعالیت علمی، حداقل در بعضی موارد، پیامدهایی برای ایمان دینی دارد و همین‌طور باور دینی نیز همیشه با عقلانیت علمی بیگانه نیست. پس از آن در ادامه فصل توجه خود را به بررسی گزینه‌های مختلف موجود در فهم رابطه میان عقل و ایمان معطوف خواهیم کرد.

مؤلفه مشترک میان تمامی سنت‌های بزرگ دینی همانا تجربه دینی است. فصل ۹ چندین نمونه از شکل‌های مختلف این پدیده را بررسی می‌کند. به‌علاوه در این فصل، این سؤال را بررسی خواهیم کرد که آیا این نوع از پدیده‌ها می‌توانند توجیهی برای باور دینی به‌شمار آیند و آیا تبیین‌های علمی تجربه دینی ثابت می‌کنند که چنین تجربیاتی تنها نتیجه علل عصب‌شناختی هستند (و بنابراین تماماً موهوم‌اند).

در تمامی ادیان، دیدگاهی درباره چیزی که مراد از آن نفس است وجود دارد. علاوه بر آن، همه ادیان پیروان‌شان را به بقای هویت فردی امیدوار می‌کنند؛ امید برای این زندگی، و خصوصاً امید برای پس از مرگ. این که چه درکی از ذات خود داشته باشیم نقش مهمی بازی می‌کند در این که زندگی پس از مرگ متضمن چیست. سرفصل‌های مربوط به نفس، مرگ، و جهان پس از مرگ موضوعات فصل ۱۰ را تشکیل می‌دهند که فصل پایانی کتاب است.

جنبه‌های آموزشی و منابع برای بررسی‌های بیشتر

این کتاب از نظر آموزشی از خصوصیات ویژه‌ای بهره‌مند است تا فرآیند یادگیری مطالب را تقویت کند؛ از جمله خلاصه‌سازی مطالب هر فصل در پایان آن، سؤالات بحث‌انگیز و مفهومی برای مشخص کردن نکات مهم و

تقویت فهم خواننده از موضوع، جدول‌ها و قابهای مختلف برای توضیح و خلاصه‌سازی تعریف‌ها و استدلال‌ها، واژه‌نامه‌ای برای [[توضیح]] عبارات مهم و ناآشنا برای اکثر خوانندگان، و همچنین نمایه کامل.

در پایان هر فصل منابعی برای مطالعهٔ بیشتر آمده و توضیحاتی برای هر منبع ذکر شده است. این قسمت‌ها در برگیرندهٔ بسیاری از آثار مهم مربوط به موضوعات هر فصل است. کوشیده‌ام در انتخاب این منابع، جامع و شامل و منصفانه عمل کنم. وبسایت‌های مرتبط نیز در پایان هر فصل آورده شده‌اند. این وبسایت‌ها حاوی مقاله‌ها و خلاصه‌ها و منابع بیشتری دربارهٔ موضوع هر فصل است.

کتاب مجموعه مقالات فلسفهٔ دین (راتلج، ۲۰۰۸) نیز تدوین شده است تا در کنار این کتاب استفاده شود، چراکه شامل تعداد چشمگیری از مقالات مهم سنتی و معاصرِ [[متفکرانی]] از غرب و شرق در موضوعات مختلف فلسفهٔ دین است. این مجموعه مکملی بسیار عالی است که می‌توانید هنگام مطالعه در این زمینه از آن استفاده کنید.

امید من این است که هنگام خواندن این کتاب با اندیشه‌ها درگیر شوید و دربارهٔ مواضع، برهان‌ها و پاسخ‌ها عمیقاً فکر کنید، و نیز این که از موضوعات بخش مطالعهٔ بیشتر و وبسایت‌هایی که در پایان فصل‌ها آمده انتخاب کنید و روی آن‌ها تحقیق کنید و دربارهٔ موضوعاتی که به‌طور خاص علاقهٔ شما را جلب کرده، بیندیشید. همچنین امید دارم که قلاب ذهن‌تان به آن موضوعات گیر کند و از خلال آن‌ها غرق تأمل دربارهٔ آن نوع اندیشه‌های فلسفی شوید که قرن‌ها را درنوردیده و الهام‌بخش برخی از بزرگ‌ترین اذهان بوده است.

دین و فلسفهٔ دین

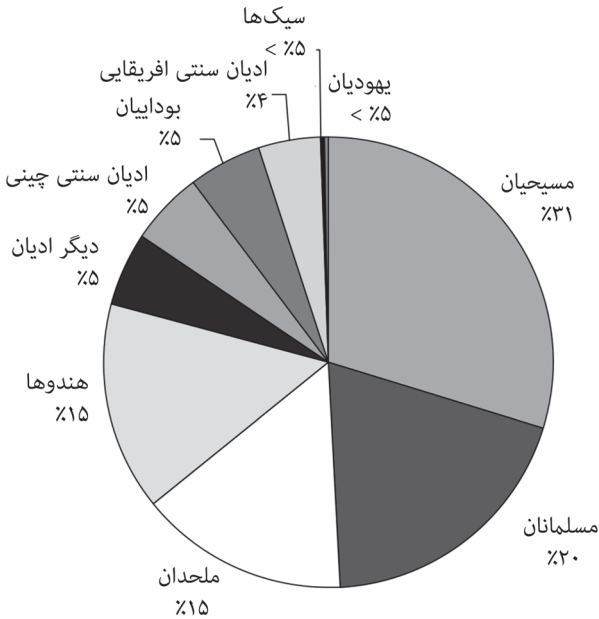

دین و ادیان جهانی
فلسفه و فلسفهٔ دین
سرگذشت فلسفهٔ دین
باورها و اعمال دینی
خلاصهٔ مطالب فصل
پرسش‌هایی برای بحث و مرور
برای مطالعهٔ بیشتر
وبسایت‌ها

دین و ادیان جهانی

زیگموند فروید (۱۸۵۶-۱۹۳۹)، یکی از بزرگ‌ترین روان‌شناسان قرن بیستم، در جایی نوشته است که دین تقریباً شبیه روان‌نژندی دوران کودکی است.^[۱] اگر چنین باشد، در جهانی که ما در آن زندگی می‌کنیم نزدیک به پنج میلیارد روان‌نژند وجود دارد. هنگامی نگارش این کلمات، با یک آمار تقریبی، حدود ۲ میلیارد مسیحی وجود دارد، شامل پیروان آیین کاتولیک رومی و پروتستان‌ها و ارتدکس‌ها، بیش از یک میلیارد مسلمان که نزدیک ۸۰ درصد آن‌ها سنی‌مذهب و ۲۰ درصد شیعی‌مذهب‌اند، بیش از یک میلیارد هندو و تقریباً ۵۰ میلیون بودایی (مذاهب تیره واده (Theravada) و مه‌ایانه (Mahayana))، حدود ۳۵۰ میلیون پیروان سنت‌های چینی‌کنفوسیوسی و دائویی، حدود ۳۰۰ میلیون پیروان ادیان سنتی افریقایی (جاندارانگاران (Animists))، پیروان شمنیسم (Shamanists) و دیگران، ۲۵ میلیون سیک، ۱۴ میلیون یهودی، ۷ میلیون بهایی، و ۴ میلیون جینی، و این فهرست باز هم ادامه خواهد داشت (شکل ۱-۱ را ببینید).^[۲] به‌علاوه سنت‌های دینی محدود به سرحدات جغرافیایی نیز نیستند. ادیان غربی به شرق مهاجرت کرده و ادیان شرقی به غرب سفر کرده‌اند. در همین باره، دایانا اِک، مدیر پروژه کثرت‌گرایی دینی (Pluralism Project) در دانشگاه هاروارد، اشاره کرده است که حضور میلیون‌ها نفر از پیروان ادیان شرقی و غربی در ایالات متحده، این کشور سابقاً «مسیحی» را به متنوع‌ترین جامعه جهان از نظر عقاید دینی بدل کرده است.^[۳] افراد غیرمتدین با داشتن سهمی ۱۵ درصدی از کل جمعیت جهان، به‌روشنی، در اقلیت‌اند.

بی‌شک دین در همه‌جا حضور دارد؛ با این حال تلاش برای ارائه تعریفی از دین که به‌صورت جامع و شاملی همه مصادیق دین را در بر گیرد بسیار دشوار است. در برخی ادیان یک خدای شخص‌وار یا هویت‌ی روحانی نقش

شکل ۱-۱: ادیان جهانی

اساسی دارد، در برخی ادیان دیگر اصلاً هیچ خدا یا روحی وجود ندارد. از نگاه برخی ادیان، وجود شخصی و ابدی فرد در یک حیات اخروی جایگاه رفیع درک واقعیت غایی است و این وجود بسیار مهم‌تر از وجود زمینی و موقتی است. در دیگر ادیان، مسئله بنیادین اعمال ما در همین زندگی است و تنها دغدغه اندکی درباره زندگی پس از مرگ وجود دارد یا اصلاً چنین دغدغه‌ای وجود ندارد. تفاوت‌های دیگری نیز میان ادیان دیده می‌شود. اما با وجود گونه‌گونی ادیان، به نظر می‌رسد ادیان جهانی چندین مولفه اصلی دارند: نظامی از باورها، ظهور یک حقیقت متعالی و خصایص انسانی، و دغدغه غایت و معنا و مقصود. با در دست داشتن این سه عنصر شاید این تعریف در برگیرنده بیش‌ترین ویژگی‌های ذاتی دین باشد:

دین شامل نظامی از باورها و اعمال اساساً معطوف به یک حقیقت متعالی، چه شخص وار و چه غیرشخص وار، است که معنا و هدف غایی را برای زندگی ایجاد می‌کند.^[۴]

با این که موضوع کتاب ادیان جهانی نیست، اما مطالعه فلسفه دین بدون توجه به تنوع باورها، حداقل در سنت‌های بزرگ دینی، ناقص خواهد بود. پرداختن به همه ادیان بزرگ شناخته‌شده از حوصله این کتاب خارج است (گرچه گمان من اینست که فهرست فوق به طرز منصفانه‌ای شامل همه ادیان جهانی می‌شود)؛ بنابراین مشخص کردن حدود ضروری به‌نظر می‌رسد. چنین تحدیدی البته ساده نیست، اما بهره‌گیری از عوامل متعدد، آن را از آن چه می‌توانست باشد، قابل انجام‌تر کرده است.

اولاً از آن‌جا که کتاب در جهان انگلیسی‌زبان نوشته می‌شود و من نیز با سنت‌های برجسته موجود در آن آشنایی بیش‌تری دارم، اقتضا دارد که برای این سنت‌ها، نسبت به سنت‌های دیگر، اولویت قائل شوم. برای فرد دیگری که زمینه‌ای دیگر دارد و اهل جای دیگری است هم مؤکدات دیگری مناسب خواهد بود. بنابراین تأکید این کتاب بر ادیان توحیدی، یهودیت و مسیحیت و اسلام، است. به‌لحاظ تاریخی سنت‌های دینی توحیدی متضمن این باورند که تنها یک خدا وجود دارد. خدایی شخص وار که عالم مطلق (همه‌چیزدان)، قادر مطلق (همه‌چیزتوان) و خیر مطلق (از هر نظر تماماً خوب) و بنابراین‌ها شایسته پرستش است. این خدا آفریننده و پروردگار جهان است؛ با این حال، معمولاً میان موحدانی تمایز گذاشته می‌شود:

خداباوران (Theist): کسانی که باور دارند خداوند مجزای از طبیعت است، ولی به‌صورت فعال با جهان درگیر است (برای مثال در هدایت سیر تاریخی بشر و عرضه کردن الهامات و حیانی).

دادرباوران (Deists): آن‌ها باور دارند خدا از جهان مجزاست و به‌صورت فعال در جهان حضور ندارد.

همه‌خدا انگاران (Pantheists): باور دارند خدا در متن جهان و متقابلاً وابسته به آن است.

ثانیاً در کنار سنت‌های توحیدی، دین هندویی و دین بودایی بیش از دیگر سنت‌های دینی توجه فیلسوفان دین را در جهان انگلیسی‌زبان به خود جلب کرده است. مذهب هندویی، که بیش از همه به آن توجه شده، ادویته ویدانته است (آدویته کلمه‌ای سنسکریت و به معنای غیرثنوی و همچنین ویدانته نیز به معنای مربوط به متون مقدس هندی، وداها، است). دیدگاه باورمندان به ادویته ویدانته دربارهٔ خدا یا برهمن «همه‌خدا انگاری وحدت‌گرا» نامیده می‌شود (کلمهٔ monism برگرفته از اصطلاح یونانی monus به معنای «یک» یا «تنها»، است. pantheism برگرفته از عبارات یونانی pan به معنی «همه» و theos به معنی «خدا» است). بنا بر این دیدگاه، برهمن همه است؛ برهمن یکی است و برهمن همه‌چیز است. این تنها و حتی برجسته‌ترین شکل دین هندویی نیست، بلکه صورت‌های خداپاورانه و چندخدایی دین هندویی نیز وجود دارد؛ اما در بحث‌های فلسفه دین به این شکل از دین هندویی بیش از همه پرداخته شده است و بنابراین در این کتاب نیز آن را بیش از دیگر صورت‌های دین هندویی مد نظر قرار خواهیم داد.

ثالثاً فرآیند دیالکتیکی ارائه استدلال در دفاع از مواضع مختلف، ارائه ردیه‌هایی بر آن‌ها و پاسخ به ردیه‌ها، یعنی روشی که در این کتاب دنبال کرده‌ایم، برای سده‌های بسیار بخشی از محک فلسفی ادیان توحیدی بوده است. این مطلب حتی برای سنت‌های دینی دیگر، از جمله ادیان بودایی و هندویی نیز صادق است. بنا بر همین دلایل، و علاوه بر آن‌ها برای ایجاد انسجام معقول در کتاب، توجه اصلی ما در صفحات آینده بر سه سنت توحیدی خواهد بود با گوشهٔ چشمی به دین بودایی و دین هندویی. هر چند که ممکن است در خلال بحث به سنت‌های دینی غیر از این‌ها نیز اشاره‌هایی شود، اما عمدهٔ بحث حول محور این پنج سنت دینی است.

فلسفه و فلسفه دین

فلسفه دین در زمان حاضر یکی از رشته‌های بسیار بزرگ پژوهشی است و گستردگی موضوعاتی که در آن بررسی می‌شود درخور توجه است، با این حال دامنه آن بسیار محدود است؛ زیرا فلسفه دین به بیان ساده تفکر فلسفی درباره اندیشه‌های دینی است. در این جا دو اصطلاح «تفکر فلسفی» و «اندیشه‌های دینی» نیازمند توضیح است.

تفکر فلسفی زمینه‌ای شامل تحلیل دقیق کلمات و ادله و شواهد ارائه شده برای مدعاها و فرض‌ها و استدلال‌هاست. این تحلیل‌ها به خودی خود مسائل بنیادین مربوط به سرشت واقعیت (متافیزیک) و روشی را که ما از طریق آن چیزها را می‌شناسیم (معرفت‌شناسی) در بر می‌گیرد.

با توجه به این مسائل بنیادین، فلسفه دین و علاوه بر آن، خود فلسفه در سال‌های اخیر جهت‌گیری‌های تازه‌ای داشته‌اند. با این که تفکر فلسفی در باب اندیشه‌های دینی در سده‌ها و بلکه هزاره‌های گذشته در جریان بوده است، در نیمه نخست قرن بیستم این تفکر به واسطه کار پوزیتیویست‌های منطقی (Logical positivists) موقتاً با موانعی روبه‌رو شد. به باور آن‌ها برای آن که مدعایی بتواند صادق و معنی‌دار باشد باید قابلیت تحقیق تجربی داشته باشد. از آن‌جا که عمده مدعیات دینی مدعیاتی فرض می‌شدند که قابلیت تحقیق تجربی ندارند، تفکر فلسفی درباره

پوزیتیویسم منطقی مکتبی فلسفی است که بعدها «تجربه‌گرایی منطقی» نام گرفت. این مکتب در دهه ۱۹۲۰ بر اساس بحث‌های گروهی از فلاسفه مشهور به حلقه وین شکل گرفت. پوزیتیویست‌ها بر این باور بودند که تنها بخش معنادار زبان بخشی است که بتوان علی‌الاصول درباره آن به صورت تجربی یا صوری تحقیق کرد.

موضوعات دینی تنها ظاهر معقولی دارد و آموزه‌های دینی عموماً بی‌معنا هستند. با این حال، برخی از فیلسوفان برجسته (فیلسوفانی همچون جان هیک و آلوین پلانتینگا) به کار پوزیتیویست‌های منطقی پاسخ دادند و از حیات فلسفی معتقدات دینی دفاع کردند و به همین دلیل، از دهه ۱۹۷۰ به بعد، نقطه عطف مهمی در این رشته پدید آمد. امروزه فلسفه دین رشته‌ای پربار است و چندان عجیب نیست که نشریات، سالنامه‌های فلسفی، و تکنگرایی‌هایی را می‌بینیم که همگی به مسائل دین اختصاص دارند.^[۵]

منظور از عبارت «آموزه‌های دینی» مسائل و مفاهیمی اصلی است که در طول قرن‌ها در دل سنت‌های دینی درباره آن‌ها بحث کرده‌اند؛ مثلاً وجود و سرشت خداوند یا واقعیت غایی، تقابل مدعیات صدق (truth claims) سنت‌های دینی مختلف، رابطه میان علم و دین، آفرینش، نیروانده (nirvana) رستگاری و برخی موضوعات دیگر. لازم به ذکر است که این موضوعات مفاهیمی مجرد و نظری نیستند که فقط در میان تعدادی فیلسوف و متأله «برج عاج‌نشین» جریان داشته باشند؛ به عکس، این‌ها مسائل بنیادین زندگی انسان در بطن سنت‌های زنده‌اند. سنت‌هایی که معنای اگزیستانسی درخور توجه و اهمیتی همیشگی برای بشر امروزی دارند.

فلسفه دین تاریخی پربار و متنوع دارد. چنان که از تاریخچه آن (جدول ۱-۱) مشخص است، تاریخ فلسفه دین صحنه‌ای جهانی است که می‌توان آن را به چهار دوره تاریخی مجزا تقسیم کرد: جهان باستانی، قرون وسطی، جهان مدرن، جهان معاصر.

سرگذشت فلسفه دین

تاریخ	واقعه یا توضیح	اشخاص مرتبط
جهان باستانی		
حدود ۲۶۰۰ پم	تمدن درهٔ سند شکل‌گیری انگاره‌های دین هندویی	
حدود ۱۵۰۰-۱۲۰۰ پم	پایه‌گذاری آیین برهمنی (Brahmanism)، زمان تقریبی گردآوری وداهای هندویی	
حدود ۱۲۰۰ پم	موسی و ده‌فرمان	موسی
حدود ۱۰۰۰ پم	آغاز پادشاهی اسرائیل	داوود/سلیمان
حدود ۸۰۰-۴۰۰ پم	زمان تقریبی گردآوری اوپه نیشدهای هندویی	
حدود ۸۰۰-۲۰۰ پم	دورهٔ محوری (عبارت «دورهٔ محوری» را کارل یاسپرس برای اشاره به دورهٔ بین ۸۰۰ تا ۲۰۰ پیش از میلاد به کار برده است؛ زیرا در این دوره انقلابی در تفکر فلسفی و دینی، هم در غرب و هم در شرق، به وقوع پیوسته است. این دوره شامل چهره‌های مهمی از قبیل هومر، سقراط، اشعای نبی، زرتشت، سیدارته گواتمه، کنفوسیوس، و مؤلفان وداهای هندوست. در این دوره محور جدیدی ایجاد شد که تفکر فلسفی و دینی را برای دوهزار سال آینده تحت تأثیر قرار داد.)	
حدود ۶۶۰-۵۸۳ پم	بنیادگذار دین زرتشتی	زرتشت
حدود ۶۴۰-۵۴۶ پم	آغاز فلسفهٔ غرب	تالس
حدود ۵۹۹-۵۲۷ پم	بنیادگذار جینسم	مهاویرا جنی
حدود ۵۸۷-۵۸۶ پم	سقوط اورشلیم / به‌اسارت‌بردن یهودیان به بابل	
حدود ۵۷۰-۴۹۵ پم	بنیادگذار دین دائویی (Taoism) و مؤلف اولیهٔ دائوده‌جینگ	لائوزه
حدود ۵۷۰-۴۹۵ پم	فیلسوف و ریاضیدان ایونییایی (یونانی) و کشف قضیهٔ فیثاغورث	فیثاغورث

تاریخ	واقعه یا توضیح	اشخاص مرتبط
حدود ۴۷۹-۵۵۱ پم	بنیادگذار دین کنفوسیوسی	کنفوسیوس
۴۸۶-۵۶۶ پم	بنیادگذار دین بودایی	سیدارته گوتمه (بودا)
حدود ۴۵۰-۵۰۰ پم	فیلسوف یونانی، نماینده اصلی مکتب الئائی	پارمنیدس
حدود ۵۰۰ پم	بنیادگذاری شینتوئیسم (ژاپن)	
حدود ۳۹۹-۴۹۶ پم	فیلسوف یونانی	سقراط
۳۴۷-۴۲۷ پم	فیلسوف یونانی	افلاطون
۳۲۲-۳۸۴ پم	فیلسوف یونانی	ارسطو
حدود ۳۷۲-۲۸۹ پم	فیلسوف کنفوسیوسی	منسیوس
۲۷۰-۳۴۱ پم	بنیادگذاری فلسفه اپیکوری	اپیکور
۳۳۱-۳۳۴ پم	اسکندر کبیر فرهنگ و فلسفه و دین یونانی را در شرق مدیترانه گسترش داد	
حدود ۳۳۳-۲۶۴ پم	بنیادگذاری فلسفه رواقی	زنون رواقی
حدود ۳۰۰ پم	زمان تقریبی گردآوری نهایی دائوده‌جینگ	
حدود ۲۰۰ پم	نگارش بخش اولیه بگود گیتا (که در ۴۰۰ بعد از میلاد کامل شد)	
۱۰۰-۲۰۰ پم	دین بودایی به دو مذهب تیره واده و مهاییانه تقسیم شد	
۴ پم تا ۳۰ م	بنیادگذار مسیحیت	عیسای ناصری
حدود ۶۸-۱۰ م	رسول عهد جدید و نگارنده بسیاری از نامه‌های عهد جدید	پولوس رسول
حدود ۳۰ م	مصلوب‌کردن عیسای ناصری	
۱۰۰-۵۰ م	زمان تقریبی نگارش متون مقدس مسیحی	
۷۰ م	ویرانی معبد اورشلیم به دست رومیان	
حدود ۱۵۰-۲۰۰ م	بنیادگذار مکتب مادیمکه (Madhyamika)، دین بودایی (هندوستان)	ناگارچونه
۲۷۰-۲۰۵ م	بنیادگذار آیین نوافلاطونی	فلوطین
حدود ۲۱۵-۲۷۶ م	بنیادگذار مانویت	مانی

تاریخ	واقعه یا توضیح	اشخاص مرتبط
م ۳۲۵	تشکیل شورای مسیحی نیقیه (با تأکید بر آموزه تثلیث)	
م ۴۳۰-۳۵۴	آخرین پدر مقدس کلیسای مسیحی	قدیس آگوستین
م ۴۱۰	سقوط رم	
م ۴۵۱	شورای مسیحی خلقیدونیا (با تأکید بر مسائل مربوط به محوریت مسیح)	
م ۴۸۰-۵۲۴	فیلسوف مسیحی رومی	بوئتیوس

قرون وسطی

م ۶۳۲-۵۷۰	بنیادگذار اسلام	حضرت محمد رسول الله (ص)
حدود ۷۸۸-۸۲۰ م	بنیادگذار ادویته ویدانته هندویی	آدی شَنگره
حدود ۸۰۰-۸۶۶ م	فیلسوف اسلامی	کِنْدی
حدود ۸۷۰-۹۵۰ م	فیلسوف اسلامی	فارابی
م ۹۸۰-۱۰۳۷	فیلسوف اسلامی	ابن سینا
م ۱۰۱۷-۱۱۳۷	بنیادگذار ویشیشت ادویته ویدانته هندویی	رامانوجَه
م ۱۰۳۳-۱۱۰۹	راهب مسیحی، ارائه برهان هستی‌شناختی	قدیس آنسلم اهل کانتبری
م ۱۰۵۸-۱۱۱۱	فیلسوف اسلامی	غزالی
م ۱۱۲۶-۱۱۹۸	فیلسوف اسلامی	ابن رشد
م ۱۱۳۵-۱۲۰۴	فیلسوف و متأله یهودی	موسی بن میمون
م ۱۲۰۰-۱۲۵۳	استاد ذن ژاپنی (بنیادگذار مکتب سوتو (Soto))	دُوگن کیگن
م ۱۲۲۵-۱۲۷۴	فیلسوف / متأله مسیحی	قدیس توماس آکوئیناس
م ۱۲۶۶-۱۳۰۸	فیلسوف، منطق‌دان و متأله فرانسیسی اروپایی	جان دونس اسکوتوس
حدود ۱۲۸۵-۱۳۴۹ م	فیلسوف انگلیسی و راهب فرانسیسی	ویلیام اکامی

تاریخ	واقعه یا توضیح	اشخاص مرتبط
دهه ۱۴۰۰ م	رنسانس اروپا	
۱۴۷۳-۱۵۴۳ م	ستاره‌شناس لهستانی که اولین منظومه خورشید مرکزی نیکلاس کوپرنیک مدرن را ارائه کرد	
۱۴۸۳-۱۵۴۶ م	اصلاح‌گر پروتستان	مارتین لوتر
۱۴۶۹-۱۵۳۹ م	بنیادگذار دین سیک (Sikhism)	گورو نانک دو
۱۴۹۶-۱۵۶۱ م	بنیادگذار جنبش بازتعمیدی‌های پروتستانی	منو سایموز
۱۵۰۰-۱۶۰۰ م	انقلاب علمی اروپا	
۱۵۰۹-۱۵۶۴ م	متأله فرانسوی، اصلاح‌گر پروتستان و بنیادگذار الهیات جان کالون کالونی	جان کالون
۱۵۱۵-۱۵۸۲ م	عارف مسیحی	قدیس ترزای آویلابی
۱۵۱۷ م	آغاز اصلاحات پروتستانی با «۹۵ تر» لوتر	
۱۵۴۲-۱۵۹۱ م	راهب کرم‌لیتی اسپانیایی	قدیس یوحنا صلیبی
۱۵۴۵-۱۵۶۴ م	شورای ترنت	
۱۵۶۰-۱۶۰۹ م	متأله آلمانی و بنیادگذار آرمینیانسم (مکتب ضدکالونی در الهیات اصلاح‌شده پروتستان)	یاکوب آرمینیوس
۱۵۶۴-۱۶۴۲ م	منجم، فیزیک‌دان، و فیلسوف ایتالیایی	گالیلئو گالیه
جهان مدرن		
۱۵۹۶-۱۶۵۰ م	فیلسوف عقل‌گرای فرانسوی (بنیادگذار فلسفه مدرن غرب)	رنه دکارت
۱۶۲۳-۱۶۶۲ م	فیزیک‌دان، ریاضی‌دان و فیلسوف دین فرانسوی	بلز پاسکال
۱۶۳۲-۱۶۷۷ م	فیلسوف عقل‌گرای یهودی اهل آمستردام	بندیکت (باروخ) اسپینوزا
۱۶۴۳-۱۷۲۷ م	فیزیک‌دان، منجم، ریاضی‌دان و فیلسوف طبیعی انگلیسی	سر آیزاک نیوتن
۱۶۴۶ م	اعتقادنامه وست مینیستر	
۱۶۴۶-۱۷۱۶ م	فیلسوف عقل‌گرای آلمانی	گوتفردت ویلهلم لایبنیتس